

Unitat 7 El racionalisme: Descartes

1. Marc històric i cultural. El racionalisme
2. Descartes
3. El dubte metòdic
4. La substància pensant
5. Déu o la substància infinita
6. L'evidència i l'error
7. El món o la substància extensa
8. Les Meditacions metafísiques

1. Marc històric i cultural. El Racionalisme

- Primera meitat segle XVII. Europa és assolada per la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648), acompanyada de persecucions religioses, pestes, crisi econòmica, fam...
- És l'època del barroc.
- El segle XVII és el de l'entrada definitiva de la filosofia en la modernitat; el segle XVI era encara de transició. Es trenca definitivament amb la filosofia escolàstica.
- Als segles XVII i XVIII apareixen dos grans corrents filosòfics:
 - **Racionalisme** (fonamentalment continental): Descartes, Malebranche, Spinoza, Leibniz.
Els nostres coneixements (si no tots, aquells que són més segurs i vàlids) no procedeixen dels sentits, sinó de la raó mateixa.
 - **Empirisme** (fonamentalment anglosaxó): Locke, Berkeley, Hume.
Tot el nostre coneixement procedeix de l'experiència sensible.
- En realitat Descartes és, en cert sentit, la font comuna de tots dos.
- L'enfrontament racionalisme/empirisme és fonamentalment epistemològic.
- El racionalisme modern defensa:
 - L'autosuficiència de la raó com a font del coneixement.
 - L'alliberament de la raó dels límits de la fe, la tradició, l'autoritat política...
 - L'afirmació de l'existència de les idees innates.
 - La valoració de les matemàtiques com a model de coneixement.
 - La desconfiança en els sentits com a fonts del coneixement.

2. Descartes

- Descartes (1596-1650) va néixer a La Haye (Turena). Procedeix de la petita noblesa de províncies.
- Estudia:
 - Als Jesuïtes de La Flèche (el col·legi més prestigiós de França de l'època).
 - Dret a Poitiers.
 - Òptica a París. Allí porta una vida disbauxada i tendeix a l'escepticisme: només la lògica i les matemàtiques li semblen segures.
- Va participar en la Guerra dels Trenta Anys com a mercenari, entre 1618 i 1622.
- El 10-XI-1619 descobreix el «mètode».
- Des de 1629 s'instal·la a Holanda fins que al 1649 es trasllada a Suècia, convidat per la reina Cristina. Hi mort l'any següent.
- Obres:
 - *Discurs del mètode* (1639). Primera obra filosòfica moderna escrita en francès.
 - *Meditacions metafísiques* (1641).
 - *Principis de la Filosofia* (1644)
 - *Tractat de les passions de l'ànima* (1649)
 - *Regles per a la direcció de l'esperit* (1701)

3. El dubte metòdic

- Descartes afirma que fa l'exercici de partir de zero (novetat: confiança absoluta en la pròpia raó):
 - Vol trobar per ell mateix les veritats fonamentals a partir de les quals construir l'edifici complet del coneixement.
 - Vol partir d'alguna cosa indubtable, absolutament segura, no més o menys creïble.
 - No li serveix ni el que els altres han cregut (les «autoritats») ni la fe, en el camp de la filosofia.
- És necessari dubtar de tot allò que sigui qüestionable, que ofereixi qualsevol escletxa per al dubte. **Puc dubtar de les dades dels sentits**, perquè a cops ens enganyen.
 - **Puc imaginar que allò que visc no és més que un somni**, perquè a cops hem confós somni i vigília.
 - **Puc dubtar dels raonaments**, perquè Déu, o un geni maligne, em podria enganyar.
 - Puc fins i tot imaginar que podria ser que tot el que apareix a la meva ment fos obra d'un **geni maligne** poderós i astut, dedicat a enganyar-nos (el geni maligne és una metàfora de la inaccessibilitat del món).
- El dubte de Descartes és:
 - **Hiperbòlic**: el projecta cap a tot coneixement: l'adquirit per tradició, per autoritat, pels sentits...
 - **Metòdic**: no és un dubte escèptic, sinó una estratègia per aconseguir la veritat.

Primera evidència

- Però, mentre fem l'exercici de dubtar de tot, ens adonem que no podem fer ni la ficció que dubtem que **jo, que penso, sóc**. *Cogito ergo sum*
- Descartes decideix que aquesta primera **evidència** serà el **model** de qualsevol altra veritat que calgui admetre.
- **Evidència**: allò que apareix a l'esperit de forma tan clara i distinta que no es pot fer ni la ficció de negar-ho. Al *Discurs del mètode* ja l'havia presentat com l'element clau del mètode universal del saber que buscava.
 - **Clar** significa que apareix a la meva intel·ligència sense obscuritat, sense possibilitat d'error.
 - **Distint** significa que ho distingeixo clarament de qualsevol altra afirmació, que no pot ser confós amb res.

4. La substància pensant

- «*Cogito ergo sum*» implica que existeixo jo, com a **substància pensant** (*res cogitans*), com a cosa que pensa. No he establert que existeixi el meu cos. Existeixo com a ànima, ment, consciència. (Quan diem **substància** volem dir allò que existeix de tal manera que no necessita de res més per existir, allò que existeix separatament.)
- Si Descartes es limités a això es quedaria en el **solipsisme** (posició que afirma que només existeixo jo, com a substància pensant).
- Per anar més enllà, analitzem la constitució del subjecte pensant i hi trobem que el fet de pensar implica que penso alguna cosa, tinc «**idees**» (enteses com a allò que apareix al pensament, no en el sentit platònic).
- Podem analitzar les idees. Trobem que no totes són de la mateixa mena. Les podem classificar en tres tipus:
 - **Idees innates (nascudes en mi)**: no són originades per l'experiència ni pel treball imaginatiu, sinó que són connaturals a la raó humana. No les podem modificar a voluntat.
 - **Idees adventícies (que venen de fora)**: semblen provenir de fora i referir-se a la nostra experiència del món. Tampoc les modifiquem a voluntat.
 - **Idees fàctiques o fictícies (fetes i inventades per mi mateix)**: són produïdes per l'activitat de la ment, combinant altres idees. Les podem modificar a voluntat.

5. Déu o la substància infinita

- Entre les idees que hi ha a la ment Descartes troba la de **Déu**, o substància divina. Un ésser etern, omnipotent, infinit i perfecte. Es tracta d'una **idea innata**, ja que no es refereix a l'experiència, com les idees adventícies, però tampoc es pot elaborar a voluntat, com les idees fàctiques.
- Descartes creu que pot provar l'existència d'aquest Déu en la realitat amb diversos arguments, uns basats en la causalitat, és a dir, a posteriori, i un altre basat en l'anàlisi del mateix concepte de Déu, és a dir, a priori. Arguments que fan evident l'existència de Déu:
 - **Déu ha de ser la causa de la idea de Déu que trobo en mi**: trobo en la meua ment la idea de Déu, com a ésser màximament perfecte i infinit. Aquesta idea no pot sorgir de les coses que m'envolten (que són imperfectes i finites), ni la puc haver creat jo mateix (que soc també imperfecte i finit). Per tant, cal que aquesta idea l'hagi posat a la meua ment un ésser perfecte i infinit, és a dir, Déu mateix.
 - **Déu ha de ser la causa de mi, que tinc la idea de Déu**: trobo en la meua ment la idea de Déu, com a ésser màximament perfecte i infinit. Per tant, no pot ser que jo m'hagi creat a mi mateix, perquè aleshores m'hauria fet segons aquesta idea, és a dir, perfecte i infinit. Cal, doncs, que jo hagi estat creat per aquest ésser màximament perfecte i infinit, és a dir, per Déu.
 - **Prova a priori (argument ontològic)**: Descartes examina què vol dir «Déu», i entén que és l'ésser més perfecte que pugui existir, la perfecció mateixa, la infinitud. Doncs bé, aquest ésser ha d'existir per força, no només a la meua ment, sinó també a la realitat, perquè, si no, no estariem parlant de l'ésser més perfecte, sinó d'un ésser summament imperfecte, tant, que ni tan sols existeix. Per Descartes aquell que diu que Déu no existeix és que no entén el que està dient.]

6. L'evidència i l'error

Déu garantia de la veritat d'allò que m'apareix com a evident

- Com a ésser summament perfecte, Déu **no pot ser enganyador**, per tant no pot deixar que jo m'enganyi quan procedeixo racionalment; la prova de l'existència de Déu permet **rebutjar la hipòtesi del geni maligne**.
- Déu és, en conseqüència, la garantia que tot allò que m'apareix com a **evident**, amb absoluta **claredat** i **distinció**, és veritat.

L'error

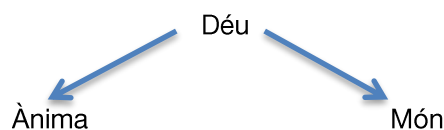
- Encara que Déu sigui la garantia de la veritat d'allò que m'apareix com a evident, en ocasions m'equivoco. L'error és possible perquè **Déu no ens ha fet perfectes**.
- L'error és producte d'un **desacord entre la voluntat** (la facultat de voler) i **l'enteniment** (la facultat d'entendre).
 - La nostra voluntat no té límits, és a dir, som absolutament lliures.
 - El nostre enteniment és limitat, però no es pot equivocar davant d'una idea clara i distinta.
 - L'error apareix quan la voluntat, fent un mal ús de la llibertat, decideix acceptar coses que l'enteniment no comprèn.
- En conseqüència, podré evitar l'error si la meua voluntat decideix fermament només acceptar com a cert allò que l'enteniment comprèn de forma clara i distinta que és cert.

7. El món o la substància extensa

- A partir de l'existència de Déu, Descartes pot afirmar també l'existència del món, com a substància extensa: ja que nosaltres ens sentim inclinats a creure que hi ha idees que provenen dels cossos, podem acceptar que existeixen coses corporals, perquè, si no, Déu ens estaria enganyant. Existeix, per tant, el món com a **substància extensa** o **material** (*res extensa*).
- Hi ha, per tant, tres àmbits de la realitat: **Ànima, Déu i el Món**.
 - Des del punt de vista de l'ordre pel qual Descartes estableix la seva existència ens trobaríem:

- Però des del punt de vista de la dignitat de l'ésser:

- Com és el món material? L'atribut que constitueix la seva essència és l'**extensió**. Les coses materials, a diferència de l'ànima, ocupen un espai, tenen una forma i una mesura, es mouen d'un lloc a l'altre i són divisibles.
- De fet només aquestes propietats (mesura, forma, moviment...), expressables matemàticament, són **objectives**, tenen una existència real. Les altres propietats (olors, gustos, sons...) no existeixen en la realitat, són només **subjectives**, i són els efectes sobre els nostres sentits de les qualitats objectives.
- En conseqüència, el veritable coneixement del món no és el que em proporcionen els sentits, sinó que es produeix d'una anàlisi de l'enteniment. El coneixement sensible és confús i enganyós.
- La física de Descartes és **mecanicista**: l'univers físic o material és com una gran màquina o un gran mecanisme, i s'explica només mitjançant el concurs de causes (eficients) que són descrites per les lleis de la física (inèrcia, acció i reacció, etc.)

Relació entre la substància pensant i la substància extensa

- La concepció antropològica de Descartes és **dualista**. L'ésser humà està format per dues substàncies completament diferents: l'**ànima** o **substància pensant** i el **cos**, que és **substància extensa**.
- Els animals no tenen ànima (a diferència del que diu Aristòtil): són com purs mecanismes. Els éssers humans tenen un cos mecànic i una ànima racional. És per això que són **lliures**.
- El problema que es planteja és el de la **comunicació de les dues substàncies**: l'ànima és afectada pel cos i el cos obeeix les ordres de l'ànima, malgrat que són substàncies absolutament heterogènies.
- Descartes afirma que **la unió entre cos i ànima és incomprensible** per a la raó humana, però és real: l'omnipotència divina pot fer el que no entenem.

8. Les *Meditacions metafísiques*

- A les *Meditacions metafísiques* Descartes convida el lector a seguir la seva trajectòria intel·lectual, per tal d'intentar trobar la certesa i vèncer l'escepticisme.
- La «meditació» era una gènere filosòfic habitual a la seva època. Una *meditació* és una reflexió personal, feta amb calma i deteniment, que vols centrar-se en algun tema per aconseguir un resultat. Per això s'explica en primera persona.
- Hi ha sis meditacions, que Descartes proposa llegir en sis dies diferents.

Primera meditació

- Se centra en el dubte: l'objectiu és destruir les opinions no segures i trobar alguna cosa certa que serveixi de fonament per a tot el coneixement.

Segona meditació

- Es descobreix la primera evidència, *cogito ergo sum*, que es proposa com a model per al coneixement.
- S'estableix que jo sóc una substància pensant.
- A través de l'exemple del tros de cera es mostra que el veritable coneixement no és el que proporcionen els sentits, sinó el que prové del judici fet per l'enteniment.

Tercera meditació

- S'estableix el **criteri d'evidència** de la primera veritat, s'analitzen els continguts de la ment i es demostra l'existència de Déu a partir de la presència en la ment de la seva idea.

Quarta meditació

- S'estudia la possibilitat de l'error.

Cinquena meditació

- S'examina la concepció que tenim del món, com a substància extensa i divisible.
- S'exposa l'argument *a priori* de l'existència de Déu.
- S'estableix que déu garanteix la veritat de les meves idees clares i distintes.

Sisena meditació

- Es demostra l'existència de les coses materials.